

Hanna Zaremska, Niegodne rzemiosło. Kat w społeczeństwie Polski XIV-XVI w., Warszawa PWN 1986, 145 str.

V posledním desetiletí můžeme v polské historiografii sledovat zřetelné zvýšení zájmu o problematiku raně novověkého lumpenproletariátu, jeho koexistence s chudinou i movitějšími vrstvami městské společnosti, jakož i o otázky trestné činnosti a jejího stíhání. Při studiu těchto témat badatelé akcentují nejen historicko-právní, ale i sociální a kulturní aspekty problematiky, do popředí zájmu se posouvá též otázka sociální stability zmíněných vrstev, jejich migrací a - v dobovém chápání - společenské potřeby.¹ Na nové úrovni se tedy pokračuje ve směru výzkumů, které koncem 50. let nastínily práce H. Grajewského a zejména v 60. letech závažné výzkumy W. Maisela o poznaňském trestním soudnictví 16. stol.²

Knížka H. Zaremské je koncipována v tomto interdisciplinárním duchu. Ve čtyřech kapitolách tu autorka nastínila vývoj katovské instituce v Polsku 14.-16. stol., podrobně seznámila s náplní katovy práce, věnovala pozornost soužití mistra popravičního s městskou společností a v poslední kapitole se zamyslela nad dobovou reflexí tabu smrti a bezectnosti katovské instituce.

Katovský úřad se v Polsku objevuje v souvislosti s recepcí německého práva a konstituováním městské soudní imunity. Zprávy o katovi jsou v pramenech největších polských měst doloženy od 70. let 14. stol., *ius gladii* měla ovšem města již od počátku onoho století. Lokalit, které trvale disponovaly vlastním katem, bylo však až do konce 16. století poměrně málo: ve Velkopolsku 3, v Malopolsku 5, na Mazovsku 6 a v Červené Rusi (Haliči) 2. Časté byly proto katovské unie, v jejichž rámci kat za peněžní náhradu "obsluhoval" i okruh smluvních měst. Až přechod od lokálních zvyklostí k německému právu, k čemuž v řadě měst došlo teprve v průběhu 15. stol., nesl s sebou také konstituování všeobecně uznávané - a bezectné - instituce městského kata. Do té doby byl výkon exekuce chápán, ostatně jako ve starší době i v menších německých městech, jako výkon osobní, rodinné nebo obecní msty a jejím výkonem byl - bez újmy na cti - pověřován buď poškozený, jeho příbuzný či zástupce nebo osoba ad hoc určená městem. Momentem konstituování se instituce kata jako bezectného člověka se stala jeho profesionalizace - výkon exekuce za finanční náhradu. Tento proces skončil v Polsku obecně až v průběhu 16. stol. Autorka uvádí zajímavý případ z přechodného období (s. 76-79), kdy byl r. 1475 v Plocku vážený vratislavský měšťan městským soudem pod pohrůžkou smrti donucen osobně oběsit zloděje, který ho okradl. Měšťana pak ovšem ani listina polského krále, osvědčujícího jeho bezúhonnost, neuchránila před tím, aby nebyl v domovském městě pokládán za bezectného - s důsledky i pro další generaci.

Praxe mučení vyslýchaných zločinců byla široce rozpracována již od 14. století, zásadní zlom v historii tortury však znamenalo říšské vyhlášení *Constitutio Criminalis Carolina* r. 1532. Tento zákoník, který dával plný průchod inkvizičnímu procesu a obsahoval podrobné prováděcí návody tortury, byl poměrně rychle akceptován i městskými - nikoliv ovšem zemskými - soudy v Polsku. Role kata v tomto důkazním systému spočívala nejen v technickém výkonu předepsaných mučení, ale v celkové přípravě obviněného k tomu, aby před soudem "dobrovolně" opakoval doznání, vynucené mučením.

Mučení bylo sice pouhým prostředkem k dosažení doznání obviněného, autorka ovšem dokládá názory polských právníků a literátů 16. stol., že vzhledem k charakteru akce a většinou trvalému zmrzačení vyšetřovaného je třeba chápat již samu torturu jako trest *sui generis* či alespoň za počátek vlastního trestu. To se týká ovšem nejen tělesného utrpení, ale i ztráty cti, k níž docházelo fyzickým kontaktem s katem. Na tomto místě je nutno poznamenat, že autorka poněkud absolutizuje situaci, když míní, že prakticky všichni obvinění ze zločinů hrdelního charakteru prošli torturou a že "dobrovolná doznání" byla již napůl formálním finálním stadiem důkazního řízení. Zde je třeba poukázat na značnou nákladnost tortury. Její běžné provozování v denní soudní praxi by při vysokém počtu hrdelních případů neúnosně zatěžovalo pokladny i velkých měst, již beztak značně vyčerpávaných platbami za četné katovské exekuce. Uvědomme si, co v tomto směru ukázaly např. Pánkovy výzkumy středočeského materiálu srovnatelné doby.³

Na základě konfrontace úředních akt s vyprávěcími prameny provedla autorka sondu do dobové mentality. Konstatovala, že měšťané necítili s oběťmi mučení a exekucí soucit ani solidárnost - nechápali je jako lidi ze svého středu, ale jako jedince vyvržené z obce lidí ctných, jako osoby vyloučené z účasti na společných psychických mechanismech. Exekuce byly častou a do jisté míry běžnou součástí každodennosti větších měst. Ve vyprávěcích pramenech se proto objevují pouze významné, neobvyklé nebo "divadelně" pozoruhodné popravy (s. 71). Je ovšem nutno připomenout, že lhostejnost publika patřila především exekucím lumpenproletářů. V případě občasných poprav městské "zlaté mládeže" jsou doloženy - např. pro Gdansk - letáky a obrazové jednolisty, vyjadřující smutek a lítost nad zmařením životů synů z předních městských rodin.

Městský soud vynášel rozsudek a staral se o zveřejnění a srozumitelnost scénáře exekuce. Odpovědnost za rozsudek přebíral však v očích veřejnosti jeho vykonavatel - kat. Polští právníci 16. stol. proti tomuto snímání odpovědnosti ze soudců marně polemizovali. Na základě studovaných pramenů autorka konstatovala, že v průběhu sledovaných století radikálně klesal podíl trestů mrzačících ve prospěch hrdelních trestů a stále častěji praktikovaného vymrskání provinilce z města se ztrátou cti. Zaremská nazývá *banicium* civilní popravou a vidí v něm jeden z nejtěžších možných trestů (s. 52-54). S tím je třeba souhlasit v případě, kdy šlo o měšťana a zvláště když byl soudní výrok ztřešen konfiskací majetku. V případě vymrskání lumpenproletářů je však takový trest nutno považovat za velmi mírný, protože tato běžně migrující vrstva stejně neměla nárok na právní ochranu a postižený jedinec mohl klidně založit novou - relativně počestnou či nepočestnou - "existenci" v prvním vhodném městě.

Značnou pozornost autorka věnovala problematice společenského původu katů a hledání motivů, proč se v tento úřad lidé uvazovali. V Polsku neexistovaly vážené katovské rody, známé z Francie a Německa, úřad se tu nedědil. Mistři popravčí se rekrutovali především z řad lumpenproletariátu, nejednou z odsouzenců. Často pokračovali i v úřadě v trestné činnosti a nezřídka končili sami na popravištích. Více či méně je v pramenech prokazatelná vazba katů s místním podsvětím - svědčí o tom nezdařené popravy, útoky zločinců z vězení, prokázané překupnictví kradených věcí, byla to však též konsekvence toho, že kat či jeho žena byli správcem městského nevěstince. Na rozdíl od říšských zemí nezískával v Polsku kat městské právo místa,

kde působil, neměl pak ani jiná, na západě běžná privilegia. Přes snahy autorů polské juristické literatury ukázat kata jako obecně nutného a prospěšného obránce spravedlnosti, který snímá s měšťanů nepříjemné povinnosti, spojené s torturou a exekucí, udrželo se v Polsku chápání kata jako osoby bezectné již proto, že za peníze připravuje lidi o život a přece není za takové rušení přirozeného pořádku trestán. Katovi dále přitěžoval deklasující fyzický kontakt se zločinci, s krví a mrtvolami odsouzenců. V očích Poláků 16. stol. byl kat člověkem od přirozenosti zlým, který veden touhou po krvi ukájí se mučením a usmrcováním obětí. V literatuře oné doby se objevuje paralela kat - ďábel.

Kniha Zaremské je opřena o znalost bohaté polské, německé i francouzské literatury široce pojatého tématu, o zvládnutí velkého souboru edic a zpracování rozsáhlého korpusu rukopisných kriminálních akt měst Krakova, Lublinu a Poznaň 16. stol. Je to práce zajímavá svým informačním přínosem i řadou metodických momentů, které lze aplikovat na české výzkumy obdobné tematiky, ale i na obecnější bádání o dobové reflexi, utváření a činnosti mnoha veřejných institucí. Výhrady lze mít jen k přílišnému absolutizování zpráv použitých pramenů - lumpenproletariát a chudina byly vrstvy proměnlivé a vzájemně propojené oběma směry, k dobové realitě patřila častá migrace a změna postavení v těchto vrstvách. S osudovostí sociálního postavení, zločinu a trestu, jak ji vidí autorka, lze snad počítat v rovině sociální psychiky, nikoliv však v každodennosti měst před byrokratickou revolucí, kdy služby, úplatky a klientské vazby hrály v životě na okraji společnosti dominantní roli. Svoji roli hrály též odlišné právní zvyklosti jednotlivých měst, a to i po prosazení se karolinského trestního zákoníku.⁴

Je též škoda, že autorka nevěnovala při obecném studiu "infamie" pozornost otázce praktického významu "cti" v polském i německém právu a nepřihlédla ke knize K. Malého z r. 1979, kde je tato problematika důkladně studována a dokumentována na českém materiálu.⁵

Poznámky

- ¹ Řadu těchto momentů postihl A. KARPINSKI ve studii *Historycy wobec marginesu społecznego w Polsce XVI-XVIII wieku*, *Kwartalnik Historyczny* 94.1988, s. 177-188, kde jsou záslužně evidovány též nejvýznamnější tituly bohaté západoevropské, tj. především anglické a francouzské literatury 70. a 80. let o této problematice. Sám Karpinski je autorem pozoruhodné knihy *Pauperes. O mieszcancach Warszawy XVI i XVII wieku*, Warszawa 1983.
- ² Jsou to především práce M. KAMLERA, *Struktura i liczebność środowisk przestępczych Poznania i Krakowa w drugiej połowie XVI wieku*, in: *Przeszłość Demograficzna Polski* 15.1984, s. 71-92 či *Kary za kradzież w Krakowie i Poznaniu w 2 połowie XVI wieku*, in: *Spółeczeństwo staropolskie. Studia i szkice* 4. Warszawa 1986, s. 7-17, případně *Dzieciobójstwo w miastach Korony w drugiej połowie XVI i pierwszej połowie XVII w.*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 38.1986, s. 171-184.
- ³ Z hlediska kritiky pramenů polemizoval se Zaremskou na téma běžného aplikování tortury M. KAMLER v recenzi pro *Kwartalnik Historyczny* 94.1988, s. 218. Poukázal na skutečnost, že Zaremská pracovala s čistopisy kriminálních akt. Tento pramen odpovídá jejím závěrům. Makuláře v *libri maleficiorum* však - např. pro Poznaň 16. stol. - dokumentují častá doznání bez tortury, která byla ověřována výpověďmi nezaujatých svědků. Tyto výpovědi nebyly většinou do definitivních čistopisů kriminálních

akt přenášený a do tohoto písemného stadia nebyla dovedena ani řada případů, které po vyslechnutí svědků skončily osvobozením obžalovaného.

4 KAMLER, *Kary za kradziez*, dokumentuje, že v Krakově bylo odsouzeno k smrti 76 % souzených zlodějů, zatímco v Poznani dvě třetiny odsouzenců vyvázly s konfiskací majetku.

5 MALÝ, K.: *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1979, s. 201-230.

© Jiří Pešek, 1991